

ŠAHHI JA KALIIFI VARJUS: ELU KRISTLASENA IDA POOL KREEKA-ROOMA MAAILMA¹

Martin Tamcke

1. SISSEJUHATUS

“Üleminek ennast üha enam kristlikuna defineerivale *Imperium Romanum*’i ühiskonnale”, nii selgitab Halle kirikuloolane Jörg Ulrich lakoonilises vormis oma kirikuloo loengukursuses teoloogia lõpueksami kandidaatidele seda, mis tema nägemust mööda seosub kirikuloo ühe olulisema murranguga.² Kristluse kujunemisel valitsevaks religiooniks ning valitsejate religiooniks on tänaseni ulatuv järelmõju. Ent Rooma riik ei olnud antiikajal ainuke riik, kus kristlased usulisi organisatsioonivorme moodustasid. Samal ajal tekkisid esimesed kiriklikud struktuurid ka Pärsia riigi aladel.³ Siin tekkis kirik, mis keskajal arenes oma geograafiliselt leviulatu-

¹ Käesolev artikkel põhineb loengul, mille autor pidas TÜ usuteaduskonnas 11.03.2005. Tõlkinud Siret Rutiku.

² Jörg Ulrich, Uta Heil, *Klausurenkurs Kirchengeschichte* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2002), 37.

³ Ülevaade kiriku ajaloost seal: Wilhelm Baum, Dietmar W. Winkler, *Die Apostolische Kirche des Ostens, Geschichte der sogenannten Nestorianer* (Klagenfurt: Verlag Kitab, 2000); Wolfgang Hage, “Nestorianische Kirche,” *TRE* Bd 24 (1994), 264–276.

selt suurimaks kirikuks. Nn Constantinuse pööret⁴ ei toimunud selles kirikus kunagi. Ta jäi oma algusaegadest kuni tänase päevani pidevalt religioosse vähemuse esindajaks neis ühiskondades ja riikides, kus enamus tunnistas mõnd teist usku. Kus iganes ta tegutses, seal konkureeris ta teiste maailmareligioonidega. Varem kui ülejäänud kristlus pidi Pärsia riigi pinnal võrsunud kristlaskond end kehtestama religioonide koosluses ja vastasseisus. Ja eales ei saanud ta enda kehtestamisel arvestada mõne riigi toetusega, ehkki ikka ja jälle õnnestus saavutada mõne araabia valitseja või mõne türgi või mongoli khaani ristiusku pöördumine.

2. PÄRSIA RIIGI MAAILM EI OLE ROOMA KEISRIRIIGI MAAILM NING PÄRSIA KRISTLASED EI SARNANE ROOMA KRISTLASTEGA

Pärast seda, kui kristlusest oli Rooma keisririigis saanud riigireligioon, pidid Pärsia kristlased selle muutuse eest maksma kristlaste tagakiusamisega sassaniidide valitsejate poolt.⁵ Vaatamata pingelisele olukorrale seadis end IV sajandil pealinnas Seleukeia-Ktesiphonis sisse kiriku juhatus. Aastal 410 võttis üks sinod seal vastu Nikaia kirikukogu otsused.⁶ Nikaia jäi ainsaks kirikukoguks, mida selle kiriku õpetus jagab teiste maailma kirikute õpetusega. See “jagab” aga on juba peaaegu liialdus. Piiskopid tunnistasid küll nõustumist Nikaia otsustega, ent usutunnistus kohandati pärsia kultuuriga erilisel kujul ühe kohaliku pärsia usutunnistuse baasil. Sellega tegi see osa kristlaskonnast selgeks, et niimetatud

⁴ Aastal 313 andis keiser Constantinus (pärast 280–337) nn sallivuseedikti, mis tähistas rahu sõlmimist Rooma impeeriumi ja kristluse vahel. Tõlk.

⁵ Gernot Wießner, *Untersuchungen zu einer Gruppe syrischer Märtyrerakten aus der Christenverfolgung Schapurs II* (Würzburg: Phil. F., Diss, 1962).

⁶ Oskar Braun, *Das Buch der Synhados oder Synodicon Orientale* (Stuttgart-Wien, 1900; Neudruck: Amsterdam, Philo Press 1975), 15–16.

kiriku “oikumeenilistel kirikukogudel” Rooma riigi aladel oli lõpuks siiski pelgalt partikulaarne iseloom, ja et nad ei olnud üleilmsed tervet kristlaskonda hõlmavad kogunemised, millisena neid üldiselt tänaseni nähakse.⁷ Nende kehtivus ulatus vaid nii kaugele kui keisri riiklik võim, Rooma impeeriumi “oikumeenia”. Sellest ajast alates läks Pärsias ja sealt ida pool elunev kristlaskond oma teed. Juba aastal 424 keelati tülüküsimustes katoolikosega⁸ pöörduda vahendamispalvega Rooma riigi aladel paikneva kiriku poole.⁹ Üheks selle otsuse aspektiks oli, et Pärsia riigi kirik maksis selle kaudu Rooma-Pärsia vastasseisu eest n-ö tribuuti. Nüüd oli Pärsia riigi pealinna katoolikosel juba oma ametikirjelduses enda poolt peetaval kirikukogul ülempreestri staatus – sarnaselt apostel Peetrusega. Ka piiskopid demonstreerisid nüüd oma kõne alguses katoolikosele, et ta ei olnud kiriku juhina sugugi madalamal positsioonil kui tema läänepoolsed kolleegid Roomas. “Kuna patriarhaadi au omistati sellele õnnistatud toolile Koke suures kirikus (s.t riigi pealinnas Seleukeia-Ktesiphonis) õpetlaste teoste ning proovilepandute ja märtrite kannatuste kaudu, pühade, usutunnistajate, valitsejate, piiskoppide ja kroonitud peade heakskiidul ja nõusolekul Kristuse, nende Issanda, tunnistuses, oled sina, oo isand katoolikos, sellele seatud ning kinnitatud kui kogu Oriendi kristlaskonna isa, pea ja valitseja. Ja sinu toolilt lähtub võim ning laotub kõigile piiskopitoolidele mitte ainult selles riigis, vaid ka teistes maades. Ja ennäe, see [võim] lähtub ja laotub katkematult ning tema levikut ei suutnud hirmsate kuningate käsud takistada, kurjade valitsejate käsul läbi viidud piitsutamised ja tükkideks rebimised ei mõjunud.”¹⁰ Niisiis juhtis katoolikos oma kirikut nagu Peetrus ja veel

⁷ Baum, Winkler, *Die Apostolische Kirche des Ostens*, 19–22; Dietmar W. Winkler, *Ostsyrisches Christentum: Untersuchungen zur Christologie, Ekklesiologie und zu den ökumenischen Beziehungen der Assyrischen Kirche des Ostens* (Münster: Lit, 2003).

⁸ Katoolikos e katolikoss – Ida kiriku kirikupeade ametinimetus. Tõlk.

⁹ Baum, Winkler, *Die Apostolische Kirche des Ostens*, 23–25.

¹⁰ Braun, *Das Buch der Synhados oder Synodicon Orientale*, 47.

enam, tema positsiooni tunnustasid ka kõik kiriku tunnustatud õpetajad ja tunnistajad. Mittekristlike valitsejate vaenulikkus ja kristlaste tagakiusamise perioodid ilmselt missionaarset ekspansioonitungi ei takistanud. Patriarhi võimuala hõlmas kogu Ida kristlaskonda. Seetõttu nimetatakse veel täna selle kiriku poolehoidjaid mõnedes Süüria traditsioonides lihtsalt “idamaalasteks”. Ja sellega mõeldakse kogu tol ajal kristlaste poolt Rooma riigist ida pool asustatud ala. See ala ulatus juba tollal kaugemale kui pelgalt Pärsia riigi idapiirini. Nii ulatus patriarhi võim sinodil kokku tulnud piiskoppide tunnistuse järgi sassaniidide riigi piiridest väljapool ka täpsemalt nimetamata “teistesse maadesse” ja täna me teame, et nende alade hulka kuulus ka Ida-Süüria kristlus Araabia poolsaarel. Monoteism, muide, viis selles kirikus otse ühe, teistest ameti poolest kõrgemal positsioonil seisva isiku ametivõimu rajamiseni. Alles nüüd, mil ühtsus kehastus ühes isikus, saavat tema vaimulik positsioon olla täiuslik, “et nagu tõe Isa on üks, üks on ka Poeg, Lunastaja Kristus, ja tema elav Vaim on üks, Parakleet, nii on üks tema truu varahoidja Simon Bar Jona, kes sai nimeks Keefas¹¹ ja kellele Kristus lubas: “Sellele kaljule tahan oma kiriku rajada,”¹² ning “Sinu kätte annan ma taevariigi võtmed.”¹³ Kristus ei ütelnud mitte kõikidele jüngritele: “Teie peale ma rajan” ja “Teile ma annan”. Ning ehkki preestriameti arm oli kõigil apostlitel, on ikkagi ainult üks neist teistest kõrgemal, ainult üks neist on vaimne isa. Nii nagu üks tõeline Jumal, nii peab ka üks truu asehaldur olema oma vendadele pea, valitseja ja eestkostja.”¹⁴ Seda ainulaadset katoolikose positsiooni korrigeerisid ainult iga-aastased kirikukogud, mis kutsuti kokku piiskoppide vahel esile kerkinud raskuste lahendamiseks, takistamaks katoolikosega rahulolematute

¹¹ Keefas – aramea keeles ‘kalju, kivi’; s.o Jeesuse jüngri apostel Siimoni arameakeelne lisanimi, mille kreeka keelseks vasteks on ‘Petros’ – Peetrus. Tõlk.

¹² Mt 16:18. Tõlk.

¹³ Mt 16:19. Tõlk.

¹⁴ Braun, *Das Buch der Synhados oder Synodicon Orientale*, 52–53.

piiskoppide kokkusaamist kirikukogudel. Kuni sinnani tulevat igal piiskopil endal oma muresid kanda, et siis katoolikost kui oma isa paluda, et see võtaks temalt kui oma pojalt ebaõigluse koorma. Piiskopid pidid meeles pidama, et nad “ei tohi oma käsi sirutada millegi järele, mis pole neile Jumalast ega inimese poolt antud”.¹⁵ Katoolikose positsiooni Seleukeia-Ktesiphonis nähti seega oma kirikus võrdväärseks tema Rooma kolleegi või Antiookia patriarhi positsiooniga, kelle tooli tunnustatakse samuti *Cathedra Petri*’na. Mitut Peetruse asemikku Ida kiriku nägemust mööda aga vaja ei olnud. Ja nii väga kui kiriklikud struktuurid olidki määratud peegeldama dogmaatilis-religioosset struktuuri ja selle autoriteeti taotlevat olemust, jäid nad ikkagi eranditult kiriklikeks struktuurideks. Üheski keisris ei nähtud seal “Kristuse maapealset asemikku”, nagu see toimus Läänes, kus keisrit kui purpuris sündinut ümbritsev õukonnatseremoonia seostas ta tihedalt religioossusega, nii et talle tohtis läheneda ainult hoiakuga, mis väljendas keisri kui Jumala kummardamist. Täielikult puudusid aga sellised nähtused nagu keisri sinodaalvõim või kristliku usutunnistuse riiklik kehtestamine. Lääne keisrite taotlusele olla kõikide kristlaste valitseja ei leidunud vastet ühegi end sarnaselt mõistva valitseja puhul Idas. Võimatus teiseusulisi valitsejaid sel moel enda huvides ära kasutada ei viinud aga mitte Lääne valitsejate taotluse tunnustamiseni, vaid selleni, et taoline võimalus Ida-Süüria teoloogias üldse välja ei kujunenudki.

Kuuskümmend aastat hiljem leiti, et 424. aasta otsusest läänepiiri eristuspiirina käsitlemise kohta enam ei piisanud. Nüüd eristati laiaulatuslikumalt. Ida esindav Süüria ei olnud Läänt esindavas Kreekas kristoloogilistes tüldes osalenud. Ühel 484. aasta sinodil otsustasid Süüria kiriku piiskopid siiski jääda ametlikult teoloogia juurde, mis eelnevatel aastakümnetel oli Rooma riigis hukka mõistetud. Tegemist oli antiooklaste õpetusega, mille silmapaistvaks esindajaks kristoloogilises tüldis oli olnud patriarh Nestorios.

¹⁵ Braun, *Das Buch der Synhados oder Synodicon Orientale*, 53.

Erinevus Lääne kirikust väljus nüüd dogmaatika raamidest ning Ida kirik demonstreeris trotslikult oma teistsugusust: kuni patriarhini välja keelustati kiriklike ametikandjate tsölibaat, munklus oli nüüd ebasoovitatav. Niisiis ei tahetud mitte ainult õpetuses oma Lääne vendadest erineda, vaid ka igapäevases elus ja väljanägemises.¹⁶ Tänu kiriku dogmaatilisele fikseeritusele nimetati tema pooldajaid Läänes lihtsalt “nestoriaanideks”. Sajandeid võitlesid Ida kiriku liikmed selle nimetuse vastu. Tänapäevani rõhutavad nad, et nad ei ole eales oma dogmaatilist usku vahetanud. Nestorios ei olevat nende patriarh olnud ning nad ei mõistvat isegi tema keelt. Nestorios olevat järgnenud neile, aga mitte nemad talle.¹⁷ Koos temaga, tõsi küll, olevat siis õpetuse osas ka neid hukka mõistetud. Õpetuse enda sõnastas sisuliselt aga läbi sajandite mõjukas dogmatik Babai Suur VII sajandi alguses, seega pisut enne islami vallutust. Jumal elab lõpmatul viisil oma lõplikus inimluses nagu päike läikivas pärlis. Jumalus ja inimlus säilitavad kumbki oma omadused, ent nad on lahutamatumalt üks kui hüpostaatiline ühisus kreeklaste ettekujutlustes. Üks vara-omaijaadi aja patriarhidest arvas isegi ühes õpetuskirjas: “Thuga oli jumalus hauas ja hingega paradiisis, aga mitte piiratud viisil. Ja nii tunnistame me Jumala Poega kahes natuuris.” Läänes tüli mõjutavad terminid projitseeriti aga lääne teoloogide poolt veel kuni eelmise sajandini süüria terminitesse, selmet süüria termineid neist endist lähtuvalt mõista, kuna nad ei vasta kreeka mõistetele. See viis 1500 aastase teineteise mitterõõmiseni, mille järelmõjud ulatuvad tänapäevani. Mõned selle V sajandi lõpu reformi äärmused ei kestnud kaua. VI sajandi lõpus istus Iraani pealinnas patriarhi toolil isegi taas üks munk. Ja mitte ainult munklus ei olnud äärealadelt taas

¹⁶ Arthur Vööbus, *Les messaliens et les réformes de Barçouma de Nisibe dans l'église perse* (Contributions of the Baltic University 34) (Pinneberg: Baltic Univ., 1947); Martin Tamcke, *Der Katholikos-Patriarch Sabrišo' I. (596–604) und das Mönchtum* (Frankfurt: Lang, 1988).

¹⁷ Martin Tamcke, “Ebedjesus”, *Metzler Lexikon christlicher Denker* (Stuttgart-Weimar: Metzler, 2000), 289–290.

kiriku keskmesse nihkunud, vaid ka hierarhid elasid reeglina taas tsölibaadis.¹⁸ Sellest ajast peale oli see kirik sajandeid tugevasti mõjutatud munklusest ja eriti Araabia mungad andsid otsustava panuse Ida kiriku spirituaalsete õpetuste vaimsele õitsengule.

Neil sajanditel sassaniidide valitsemise all olid kristlaste suhted šahhiga väga mitmelaadsed. Tagakiusamiste perioodid vaheldusid aegadea, kus kristlased said zoroastri¹⁹ riigireligiooni kõrval vabalt ja segamatult areneda, oma misjoniga ka zoroastrite all edukalt tegeleda ning neil oli šahhi toetus. Loomulikult ei puudunud šahhi sekkumised kiriku siseasjadesse, eriti valimistel kiriku juhtivatesse ametitesse. Millal iganes mõni valitseja ei olnud rahul kirikupea poliitikaga, võis ta kirikule oma rahulolematust tunda anda. Enam kui ühel korral viis see selleni, et patriarhi tool pidi jääma täitmata. Näiteks Hosroes II käsul aastast 608 kuni Šahh-in-Šahhi surmani aastal 628. Kiriku jaoks valitses suur oht, et piiskopid andsid end oma sooviga uut kirikupead leida šahhi meelevalda. “Me palume teie halastust, et nagu teie arm on igal ajal end meie vastu ohtralt näidanud, rohkem, kui kõigi varasemate kuningate oma ja nagu ka teie, kui see oli vajalik, ilma meie palumiseta ja mitte meie vääriskuse pärast, vaid oma armulikkusest, käskisite, et me peame saama juhi, nii ka praegu, kuna meie vääriskuse tõttu teie eestkoste meilt ära võeti, meil ei ole palju aastaid juhti olnud ja kirik kannatab seeläbi suurt kahju – kui see teile teie armulikus tahtes meelepärane on, siis ärge vaadake meie vääriskuse peale, vaid määrake meile vastavalt oma harjumuspärasele halastajalikkusele juht. Ja igal juhul võtame meie teie ülistatud majesteedi armu vastu.”²⁰ Piiskoppide palve näitab, et kristliku valitseja puudumine tähendas mh ka suurkuningliku poliitika tõmbetuultes olemist. See annab tunnistust sellest, kui raske oli Iraanis säilitada kiriku terviklikkust ja puutumust, kui mittekristlasest valitseja heatahtlikkusest loobus.

¹⁸ Tamcke, *Der Katholikos-Patriarch Sabriso? I. (596–604) und das Mönchtum*, 24–26, 34–36, 52–55.

¹⁹ Vt ka masdaism. Tõlk.

²⁰ Braun, *Das Buch der Synhados oder Synodicon Orientale*, 315.

Šahh-in-Šahhi sekkumistel olid sageli ka teoloogilised tagajärjed. Nii andis Hosroes II korralduse usuvaidluse toimumiseks üha enam võimu koguva Lääne/Kreeka uuemaid suundumusi, nn uuskaltsedonismi arvestava reformiliikumise ning Ida-Süüria eritraditsioonist kinni hoidva enamuse vahel.²¹ Loomulikult kaitsesid piiskopid oma usutunnistust kahest jumaluse ja inimluse omadusi säilitavast natuurist ja hüpostaasist ühes Kristuse isikus. Süüria allikates arvatakse, et Šahh-in-Šahh sekkus ka ise küsimustega diskussiooni pärast seda, kui juhtiv Ida-Süüria teoloog oli piiskoppide disputatsioonitunnistuse pärsia keelde tõlkinud. Šahh-in-Šahhi küsimused sundisid piiskoppe lisama veel ühe patristilise florileegiumi. Ent nad ei suutnud siiski saavutada valitseja meelemuutust, kes oli ilmselt huvitatud bütsantslastega teoloogilise lähenemise saavutamisest ning kavandas vallutusretki kogu Bütsantsi riigi alistamiseks. Kas ta tõepoolest teoloogilistest küsimustest aru sai, jääb selguse tuks. Ta olevat kirikupea valimisest keeldunud lihtsalt argumendiga, et valimine on niikaua välistatud, kui kirik kuulutab “Nestoriose nime”. Kõik hilisemad kristlikud allikad selle tüli kohta kannatavad tendentslikkuse all, sest on kirjutatud tüli ühe või teise osapoole vaatenurgast. Selgeks jääb ainult, et teoloogiast võis saada suurkuningliku religioonipoliitika objekt ning ta pidi siis sellele väljakutsele vastu seisma. Taolistes situatsioonides oli võimatu teoloogia politiseerimist näiteks eranditult kirikusisese vaimuliku tegevuse teel vältida.

3. ÜKS LEGEND ISELOOMUSTAB BÜTSANTSLASTE JA MOSLEMITE AJALUGU

Pärsia riigi kristlust Rooma riigi kristlusest eristavate detailide külluse võtab lihtsa jutustusena kokku üks idasüüria traditsioonist

²¹ Braun, *Das Buch der Synhados oder Synodicon Orientale*, 307–315.

pärinev tekst. See peaks võimaldama ka lihtusklikel mõista nende erinevuste sisulist olemust.

Legend, mille varaseim kuju pärineb VII sajandist, kirjeldab idasüürlaste ja bütsantslaste vastasseisu.²² Katoolikos Sabrišo' I-st (596–604) kõneleva legendi anonüümse autori vaga eneseteadvus on iseloomulik kogu tema kirikule. Legend kutsub üles järelkäimisele. Selles ei ole oluline mitte ajalugu ise, vaid ajaloo iseloomustamine ja sellega ümberkäimine.

“Maurikios, roomlaste kuningas, saatis ühe piiskopi katoolikos Mar Sabrišo' juurde,” algab legend. Maurikios valitses Ida-Rooma riigis aastatel 582 kuni 602. Omal ajal lähenesid teineteisele kaks põlisvaenlast, Ida-Rooma ja Pärsia riik. Kui suurv kuningas Hosroes II (590–628) pidi oma valitsusaja alguses oma maalt ära minema, põgenes ta Maurikiose juurde. Viimane aitas tal trooni tagasi võita. Sajandeid pidid mõlema suurriigi piiskopid tihti väga keerulistes suhetes diplomaatilisi teeneid osutama. Ida-Rooma piiskoppi, kes jääb anonüümseks, kuna ta esindab oma isikus kogu keisririigi kirikut, tunnustatakse ilmselgelt kristlasena oikumeenilise koosluse tähenduses. Anonüümne autor kirjeldab teda kui “õilsat meest, kes kartis Jumalat“.

Hetkel, mil piiskop ilmub patriarhi audientsile, põrkavad kokku idaroomlaste ja idasüürlaste kiriku tegelikkused. Piiskopile, kes oli harjunud taevase ilu kujutamise ja kiriklike hierarhide rüüdel, avanes ootamatu vaade. “Ja kui ta tema juurde sisenes, nägi ta teda, sellal kui ta oli istet võtnud kitsekarvadest tekil, rietatuna

²² Vatikani käsikirja teksti annab: Ignazio Guidi, “Die Kirchengeschichte des Catholikos Sabbriso I.” *Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft* 40 (1886), 559–561. Viidatud tekstile võeti lisaks Berliinis leiduv ärakiri Ms. or. fol. 3120 (Berlin), Bl. 323; Ms. Berl. 60 (Sachau 132), Bl. 394 b. Teksti kohta üldiselt vrdl Martin Tamcke, “Eine Legende zum konfessionellen Selbstverständnis der Nestorianer,” *Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft* Suppl. VI (1985), 137–140; teksti täieliku tõlke koos interpretatsiooniga annab: Martin Tamcke, “Alle Herrlichkeit der Königstochter ist innerlich” – eine nestorianische Stimme zur christlichen Ästhetik,” *Grundbegriffe christlicher Ästhetik*. Hgg. Klaus Fittschen und Reinhart Staats, Göttinger Orientforschungen Syriaca 36 (1997), 50–54.

viletsasse ürpi, pea kaetud kapuutsiga.” See vaatepilt tekitas ida-roomlases vöörüstust. Ta ei suutnud seda ühitada oma ootushoia-kuga. Olles hämmingus talle osutatud mehe ilumeelt haavavast välimusest ei saanud ta teisiti, kui selle väherõomustava vaatepildi tõttu oma vastasseisja positsioon küsimuse alla seada. “Ja piiskop nägi teda ja ei uskunud üldse mitte, et ta on katoolikos.” Tema kujutluspildis olid taoline välimus ja taoline amet ühendamatud. See ei olnud kõrge ametikandja riietus, see oli tavaline idasüüria askeedi riietus.

Justkui oleksid nad oma Ida-Rooma kolleegi kultuurišokki märganud, pöördusid juuresviibivad kiriku aukandjad abivalmilt tema poole. “Juuresolijad lausused talle: “Näe, see on patriarh.”” Piiskop jäi ikka oma kujutlusmaailma vangi. “Piiskop aga oli imestunud ja sõnas: “See on patriarh?”” See, kelle positsioonis siin kaheldi, vastas Bütsantsi iluteoloogia üle ironiseerides kahe piiblisalmi abil. “Ja katoolikos tõusis jalgadele ja muutus lõbusaks ja ütles piiskopile: “Önnistatud olgu, mu isand, suur piiskop, kes auväärselt peab eestseisja ametit väärikes ja pehmetes riietes. Nüüd on kohane, et me tsiteerime, kui te käsitate, et kogu kuningatütred au on väline ja need, kes riietuvad siidikangastesse, on kirikus.””²³ Selle retoorilise kunstvõttega, mis seadis küsimuse alla Lääne arengu edumaa Ida ees, puudutati ka kiriku ja riigi kooslust Bütsantsis. Sümfoonia (ld *harmonia*) mudelis lähtusid bütsantslased sellest, et keisririik ja kirik peaksid terviku nimel harmoonias koos eksisteerima. Nii realiseerus iluteoloogia ka keisrikultuses. Keisri ainuõigus oli kasutada purpurvärvi ja kuldpitserit (krüsobullat). talle läheneti sarnaselt teda kui Jumalat kummardava allaheitlikkusega (prosküneesia).

Sellal, kui piiblitekst kuningatütrest psalm 45:14j ei ütle midagi selle kohta, kas kuningatütred ilu oli ehk sisemine – tema toredus täis koralle, kalliskive, kulda ja tikitud rüüsid on pelgalt välise ilu kirjeldus –, ei jäta kirjakoht Mt 11:8 mingit kahtlust selles, et

²³ Parafraaseering, vrld Ps 45:13j ning Mt 11:8. Tõlk.

Ristija Johannese vaese välimuse näitel korrigeerib Jeesus inimeste ootusi: need, kes kannavad pehmeid riideid, kuuluvad kuningate paleesse. Piiblisõna täielikku überpöörämist – siidikangastesse riidetatud asuvat kirikus – ei olnud vaja rohkem selgitada. Piibli sõnaga kritiseeriti siin üht Bütsantsi teoloogia keskset arusaama ning eristati selgelt toreduse ja võimu maailm kiriku omast. Katoolikose iroonia avaldas mõju. “Ja kui piiskop seda kuulis, kahetses ta, ja tema nägu läks häbist punaseks.” Piiskopi häbis ja kahetsuses väljenduv avatus katoolikose argumentidele kinnitab samas seda, mis tema kohta alguses öeldi: tema õilsust ja jumalakartlikkust. Ta ei andnud vastulööki. Ta mõistis ja oli puudutatud. Alles nüüd oli kohtumine võimalik. Mõlemad tervitasid teineteist. “Ja nad soovisid üksteisele rahu.” Ent kohtumise moment läks taas kaduma. Veel sai piiskop lähtuda enda üleoleku ja materiaalse edumaa tundest. Sellest tulenevalt lootis bütsantslane vastaspoole vaesuse likvideerida üleoleva halastusteoga. “Tahan Sinu Pühaduse tahet rahuldada: ei ole mitte ilus, et see vilets (rüü) on patriarhi tunnuseks.” Taoline riiete kinkimine oli Bütsantsi kultuuriringis tava-pärane. Ent siin – kohtudes tunnustatult elatud vaesusega – haavab selline pakkumine tõsiselt võõra eluhoiakut. Vaesus oli siin sisemise veendumuse väljendus. Sabrišo’ lükkas selle välisele ametile toetuva piiskopi hoiaku tagasi. Kelle jaoks väline on sedavõrd olulisem sisemisest, sellelt võib tõmmata vaid maa jalge alt ära, et ta taas mõistlikkusele tuleks. “Katoolikos vastas ja ütles talle: “Jäta mind, mu isand; ma ei ole sugugi patriarh!”” Välised autunnused olid karastatud askeedile vastumeelt. Oma väärikust ja au mõistis ta teistsuguse omadusena. Ja siinkohal – kahe eluvormi ületamatus vastuolus – tuleb mängu legendi armsaim laps, kes võib saavutada kahe teineteist välistava kultuuri- ja tsivilisatsioonivastandi teineteisele lähendamise: selleks on ime.

“Ja nad tõid tema juurde ühe poisslapse, kes oli sattunud kiusatuse kätte. Ja lapse kõne oli tumm. Ja katoolikos tegi talle ristimärgi – oma parema käega – ja sel hetkel kõneles laps selgelt.” See ime annab tõestust usust, mis ei ole näiline, vaid tõeline. Usk tuleb

ilmsiks õnnistuses, mis järgneb tegutsemisele. “Piiskop aga oli vapustatud ja ta kartis ja ta kõneles ja ütles patriarhile: “Tõesti, kogu kuningatütre ülevus on sisemine. Ja need, kes riietuvad siidkangastesse, on kuningate palees.”” Piiblisõna ja eluhoiak ei ole enam vastuolus. Piiskop sai n-ö oma õppetunni. Tema välisele hiilgusele suunatud taju väärus sai paljastatud kahe inimese vahelises kohtumises. Taoline inimene-inimene kohtumine leiab aset seal, kus teise inimese tundmusi ei saa tajuda omaenese tundmuste ega enda kultuurist saadud mõõdupuude põhjal. Nii lõpeb legend sellega, et piiskop esitab patriarhile palve, milles ilmneb hoopis teistsugune teineteisega seotuse suhe, kui seda on andja ja võtja suhe: “Anna mulle andeks!” palub rikka kiriku piiskop vaeste katoolikost.

See legend ei ole huvitav mitte ainult selle pärast, et ta kirjeldab tagasivaates idasüurlaste suhtumist Bütsantsi. Legend on eriti huvitav selle poolest, et ta tekkis juba islami valitsuse ajal. Idasüurlaste ja bütsantslaste selge eristamisega legendis sai nüüd moslemitele selgeks teha, et idasüurlaste ja bütsantslaste, Lääne kristlaste ja Ida kristlaste vahel oli oluline vahe. Samas sai aga usklikke julgustada üle olema välise rikkuse ohustatusest. Siseellu ja vaimsusesse süüvimine kui vältimatute [materiaalsete] kaotuste kompensatsioon aitas araablaste uut valitsust üle elada. Vaimsusesse pöördumist kasutasid süürlased ka moslemite puhul kui konfliktide lahendamise vahendit. Anbari Eelija näiteks õpetas, et Aabrahami järeltulijaid on tähendussõna laadselt kujutatud tolmus, liivas ja tähtedes. Tolm olevat juudid, liiv ismaeliidid (mõeldud on moslemeid) ning tähed on “kõrguse lapsed, kes kuuluvad Kristuse juurde”.²⁴ Kristlikku vaimsusesse pööratuse kõrgem väärtustamine võrreldes teiste religioonide käegakatsutavate maiste eelistega on seejuures ilmselge. “Liiv ja tolm on rasked, ja niisugused on ka liha rahvad;

²⁴ Andreas Juckel, *Der Ktaba D-Durrasa (Ktaba d-Ma'Wata) des Elija von Anbar (Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium 559)* (Louvain: Peeters, 1996), 88.

kiidetud olgu tähed, mis on taevas, ja niisugused on vaimu rahvad.”²⁵

4. HÄDA OMAIJAADIDEGA

Suhted konkreetsete kaliifidega arenesid väga erinevalt. Omaijaadi-de ajal paiknes võimukeskus, milleks šahhi ja patriarhi sajandeid kestnud kooseksistentsi ajal oli Pärsia pealinn, väljaspool idasüüria kristlaste peamist eluala. Omaijaadid valitsesid neile allutatud hiigelriiki lääne pool, Damaskuses. Ent Ida kirik jäi ida kirikuks ja nii olid omaijaadid nende jaoks lihtsalt “läänlased”. Nende endi aladel valitsesid aga ikka ja jälle šiiaide juhud ja nende võitlus sunniitlike omaijaadidega põhjustas ka Ida-Süüria kirikule probleeme ning destabiliseeris teda ikka ja jälle sisemiselt.

Selle kohta lühidalt üks näide.

Juba peatselt pärast oma troonileasumist seisis patriarh Henanišo' silmitsi ägeda vaenlasega kiriku enda ridadest. Nisibise metropoliit, Joohanan Pidalitõbine üritas aastal 686 Henanišo' omaijaadi Iraagi asehalduri abil teda patriarhitoollilt kõrvaldada.²⁶ Konstellatsioon on selge: ühel poolel seisab suhteliselt läänes ja omaijaadi keskvoimu läheduses asuva Nisibise linna metropoliit, teisel poolel on valitud patriarh Henanišo' vanas Ida metropolis. Nendevaheline tüli sai alguse juba Henanišo' patriarhiks valimisega.

²⁵ *Ibid.*, 89.

²⁶ Sebastian P. Brock, *North Mesopotamia in the Late Seventh Century, Book XV of John Bar Penkaye's Ris Melle (Jerusalem Studies in Arabic and Islam 9)*, FS M. Kister (Jerusalem: Inst., 1987), 65. Vrdl William G. Young, *Patriarch, Shah and Caliph. A study of the relationships of the Church of the East with the Sassanid Empire and the early Caliphates up to 820 A.D.* (Rawalpindi: Christian Study Centre, 1974), 103. Johannan Pidalitõbise kohta vrdl Jean M. Fiey, *Nisibe, métropole syriaque orientale et ses suffragants des origines à nos jours*, CSCO 388, (Louvain: Secrét. du Corpus SCO, 1977), 69–70 (27a. Jean de Dasen). Üldiselt ka: Michael G. Morony, *Iraq after the Muslim Conquest* (Princeton: Princeton University Press, 1984), 352–353.

Ilmselt oli Joohanan lootnud ise patriarhitoolile saada. Õpetatud vastase valimine valmistas tunnustuseta jäänud metropoliidile kibestumust kogu ta ülejäänud elu.²⁷ Sellal, kui Joohanan panustas veel koalitsioonile omaijaadidega, tappis samal, 686. aastal šiiade juht Mukhtar omaijaadide Iraagi kubeneri ning asus ise võimule.²⁸ Nüüd valmistus tapetu vend armeega sõjakäiguks mõrvari vastu.²⁹ Sõjakäigule Kufa vastu võttis ta Nisibise metropoliidi Joohanani endaga kaasa.³⁰ Sõjaretke toetamise eest töötas ta metropoliidile, et tagandab patriarh Henanišo', kelle asemele ta määraks siis Joohanani. Viimane olevat selle koalitsiooni põhjal uskunud end juba patriarhi üle võidu saavutanud olevat. Ent siis jäid omaijaadi "Lääne" väed kaotajaks.³¹ Kaotusel olid patriarhitrooni taotlejale kaugeleulatuvad tagajärjed ja tal tuli vaeva näha, et oma elu päästa.³² Igatahes tapeti varsti pärast seda ka Mukhtar.³³ Nii keerati taas kord ette uus lehekülg. Nüüd kaevati 691. a Henanišo' peale kaliifi pojale, s.t aasta enne kaliif 'Abd-al-Maliki täielikku võitu aastal 692.³⁴ Joohanan Pidalitõbisel oli õnnestunud ässitada üks ülik kaliifi pojale kaebekirja üle andma.³⁵ Patriarhikandidaadi kaebuse sisu seisnes alliansis, mille Henanišo' olevat loonud omai-

²⁷ Henricus Gismondi, *Maris, Amri et Slibae de patriarchis nestorianorum, 1. Teil (Mari)* (Rom: de Luigi, 1899), 63 (56). Brock viitab sellele algusest peale eksisteerivale konkurentstile, vt Brock, *North Mesopotamia in the Late Seventh Century*, 65, märkus lk 65. J. Fiey ja Young ei arvesta seda teadet.

²⁸ Young, *Patriarch, Shah and Caliph*, 79.

²⁹ *Ibid.*, 103.

³⁰ Brock, *North Mesopotamia in the Late Seventh Century*, 65.

³¹ Harald Suermann, "Das arabische Reich in der Weltgeschichte des Johannan bar Penkaye", *Nubia et Oriens Christianus*, FS C. Detlef G. Müller (Köln: Dinter, 1988), 65.

³² Brock, *North Mesopotamia in the Late Seventh Century*, 66.

³³ Young, *Patriarch, Shah and Caliph*, 103; Suermann, "Das arabische Reich in der Weltgeschichte des Johannan bar Penkaye", 66.

³⁴ Vrdl Young, *Patriarch, Shah and Caliph*, 103.

³⁵ Eksikombel jätab Young Joohanan Pidalitõbise vahemehed tähelepanuta. Selle asemel näeb ta Joohanani kui otsest süüdistajat ("John 'the Leper' his accuser"), 103.

jaadivastaste jõududega. Joohanan pakkus kaliifi pojale pistist, andmaks oma süüdistusele rohkem kaalu. Seepeale esitatigi Henanišo'le süüdistus ning talt võeti ära patriarhi insiigniad. Tema asemel paigutati nüüd Joohanan Seleukeia-Ktesiphoni. Ta hoidis Henanišo't mõne aja vangis. Kahe mehe saatel pidi Henanišo' lõpuks asuma teele mägedesse. Kuna ta näis pärast mäe otsa ronimist suremas maas lamavat, jätsid saatjad ta ühte koopasse maha. Aga lambakarjused, kes leidsid ta veel vaid nõrgalt hingavana ja kellele ta end katoolikosena tutvustas, võtsid ta oma onnidesse kaasa ja ravisid terveks.³⁶ Pärast tervenemist läks ta Joonakloostri risse Ninive/Mosuli lähistel.³⁷ Patriarhitrooni usurpeeriv Joohanan suri ilma järeltulijata 22 kuud pärast ametisseastumist. Henanišo' jäi aga sellele vaatamata edasi eksiili Joonakloostri. Ta suri selles kloostri aastal 700 katku.³⁸ Järgnevatel sajanditel sarnased sündmused kordusid ja need näitavad, kui raske oli patriarhidel moslemite vaheliste vastuolude jõuproovides ennast kehtestada, sellal kui sisekiriklik opositsioon üritas võimule pääseda oma teeneid moslemitest võimukandjatele pakkudes.

Henanišo' arutles oma evangeeliumikommentaaris ka islami sõnumi üle, lükates näiteks ägedalt tagasi arusaama, et Jeesus oli kõigest üks prohvetitest. Juba siis, kui ta eksegeesi õpetajana tegeles intensiivselt ka Aristotelesega, oli ta moslemite tähistamiseks kasutanud poleemilisi väljendeid. Kesksetes punktides heitis ta neile ette, et nad lihtsalt mõttetusi räägivad. Araabia kristlike kroonikate järgi ei kokkunud ta tagasi ka otsesest konfrontatsioonist kaliif Abd-al-Malikiga.³⁹ Seal kirjutatakse, et patriarh olevat ilmu-

³⁶ Gismondi, *Maris, Amri et Slibae de patriarchis nestorianorum*, 56.

³⁷ Jean M. Fiey, *Assyrie Chrétienne. Contribution à l'étude de l'histoire et de la géographie ecclésiastique et monastique du nord de l'Iraq I+II* (Beirut: Impr. catholique, 1965), 500 (erinevalt Henanišo' surma-aastaks märgitud 701).

³⁸ Henricus Gismondi, *Maris, Amri et Slibae de patriarchis nestorianorum*, 2. Teil (*Amri*) (Rom: de Luigi, 1896 und 1897), 56 /32; Gismondi, *Maris, Amri et Slibae de patriarchis nestorianorum*, 1. Teil (*Marī*), 178b–180a /55-57.

³⁹ Gismondi, *Maris, Amri et Slibae de patriarchis nestorianorum*, 1. Teil (*Marī*), 63 (56). Vrdl Fiey, *Assyrie Chrétienne*, 499.

nud kaliifi saabumise puhul Senaari maale kaliifi ette kombekoha-seks tervitamiseks. Sel puhul olevat nüüd kaliif patriarhilt küsinud, mida viimane on välja uurinud araablaste religiooni kohta. Patriarh oli löögivalmilt vastanud, et väidetakse, nagu oleks kaliifi riik mõõga läbi tekkinud. Usk seevastu saavat tuge Jumala imedest, arvas ta. Nii olevat see ka ristiusus ja juutluses. Sel moel eristas Henanišo' islami valitsuse osas ilmalikku võimu ja usu sisemist võimu, lahutas seega vägivalla abil [võimu] laiendamise religioossusest. Kaliif reageeris käsuga patriarhil keel välja lõigata. Eestpalvete tõttu muutis ta selle otsuse ümber, pagendades patriarhi igaveseks ajaks oma ümbruskonnast.

5. UUS, VANA MAAILMAPILT

Ida-Süüria kristlaste maailmapildis algas Lääs endiselt seal, kus kunagi kulges Rooma riigi piir. Süüria paiknes nende jaoks Läänes. Ajaloolase Joochanan bar Penkaye jaoks oli seejuures šiiade võitlus omajaadide vastu kristlaste jaoks Jumala armu tegu ning karistus araabia vallutajatele nende vägivallategude eest.⁴⁰ Tema nägemust mööda oli paganlike valitsejate aeg kiriku jaoks olnud õitseajaks, kuna siis valitses kogu aeg tagakiusamise oht.⁴¹ Alles Rooma impeeriumi kristianiseerimisega olevat vourusetus kirikusse pääsenud ning kindlustunne ja rahu olevat viinud arvukate pahedeni. Pärsia kristlased jäid neist puutumata just pidevalt ohustavate tagakiusamiste tõttu. Kuna Jumal aga ei näinud enam ühtki vahendit, mille abil üle saada kiriku dogmaatilisest vastasseisust ja lõhes-tatusest, olevat ta kiriku õnnistuseks saatnud araablased. Islam

⁴⁰ Alphonse Mingana, *Sources syriaques 1* (Mosul, 1908), 145–146, 174–175. Vrdl Suermann, „Das arabische Reich in der Weltgeschichte des Johannan bar Penkaye“, 68–69.

⁴¹ Mingana, *Sources syriaques 1*, 143–144, 172, 144, 173; Suermann, „Das arabische Reich in der Weltgeschichte des Johannan bar Penkaye“, 67.

paiknevat Vana Seaduse traditsioonis ja austavat kristlust, eriti selle munkasid.⁴² Mittekristlik valitsus ei ole iseenesest midagi halba. Ainult siis, kui kristlus elab sallivuse ja heaolu ajal, muutub ta lodevaks ja ilmalikuks. Siis saavat isegi piiskopid ainult sellest veel aru, et nad olid inimesed ja inimestena valitsesid. Nii vastasid kristlased Jumalalt tulevale heale kurjaga. Valitsejate sallimatus ja tagakiusamine seevastu olevat aga teatud määral vajalik, aidates kristlastel säilitada identiteeti. Neid mõtteid arendanud Joohanan bar Penkaye viitab oma ajaloopildis sarnasustele šiiade hilisema kirjandusega. Ta oli vanades struktuurides tekkinud uutest võimukonstellatsioonidest tuleneva Ida-Lääne vastasseisu suurimaid ideolooge ning tema ajaloo filosoofia ühtib täielikult pärast sassaniidide riigi lagunemist uue situatsiooniga kohaneda püüdvate patriarhide jäikade seisukohtadega. Nad hoidsid kinni hävinud riigiga seotud ettekujutlustest⁴³ ning moodustasid nii omamoodi ühenduslüli hävinenud sassaniidide riigi ning 749. aastal rajatud, endast teatud mõttes vana vana sassaniidide riigi järeltulijat kujutava abbassiidide riigi vahel.

6. ABBASSIIDIDE VÕIMU ALL

Abbassiidide ülemvõimu all algas kiriku jaoks, mille ametlik nimetus täna on “Ida Apostellik Assüüria Kirik”, õitseage. Juba 635. a oli ta keiser Tai-Tsungi ediktiga Hiinas ametlikult lubatud ning Indias oli ta juba ammu kodus. Nende sealsed järeltulijad väidavad end tänaseni pärinevat otse apostel Tooma misjoni ajast. Ainult Araabia poolsaarel kängus kirik moslemitest enamuse surve all üha enam kokku. Eriti märkimisväärne oli süstemaatilise misjoni edu alates VIII sajandist Kesk-Aasias, kus terved türkide ja mongo-

⁴² Mingana, *Sources syriaques 1*, 141, 147, 175; Suermann, 69.

⁴³ Nt patriarh Giwargis, Braun, *Das Buch der Synhados oder Synodicon Orientale*, 331–371.

lite hõimud sellega liitusid. Selle misjoni eriline tunnusmärk oli: muidu levis selle aja kristlus poliitiliste motiivide saatel, Ida kiriku misjon oli aga eranditult kiriku enese asi. Ükski võim ei instrumentaliseerinud misjonit enda otstarbeks ning misjon ei saanud kuski toetuda poliitilisele võimule, mis oleks tema seljatagust kindlustanud.

Vastasutatud pealinna Bagdadis asus ümber ka Ida kiriku katoolikos-patriarh. Nii oli ta võimu vahetus läheduses, otseses kontaktis kaliifiga. Läänele seevastu ei jätnud ta mingit kahtlust selles, et temas on kehastunud kristluse õigeusklik traditsioon: “Meie juures jäi ortodoksia sõna õigeks ja muutumatuks ja mitte kunagi ei sattunud see vastuollu meie usutunnistusega seeläbi, et me oleksime suurendanud või kahandanud tõe pärli, mille pühad apostlid siin idaosas meile jätsid. Teie juures aga valitsesid kristlikud valitsejad. Vastavalt sellele, kellele valitsejate sümpaatia parasjagu osaks sai, hereetikutele või õigeusklikele, nende juurde juhtisid nad preestrid ja usklikud. Seetõttu oli teil usutunnistuses nii lisanusi kui ärajätmissi. Mille Constantinus Suur kinnitas,⁴⁴ selle lahutas ja kõrvaldas Constantius;⁴⁵ ja mille Constantius kinnitas, selle lahutas ja heitis kõrvale tema järeltulija.” Kahtlemata kasutas katoolikos-patriarh siin, IX sajandi lävel, kiriku ja riigi harmooniat Läänes argumendina, et kinnitada oma õigeusklikkust ning väljendada samal ajal kahtlust Rooma riigi kiriku õigeusklikkuse suhtes. Ent Timoteos ei kasuta oma positsiooni huvides oskuslikult mitte ainult poliitika ja religiooni segunemist Läänes. Patriarhi kiriklik enesemõistmine tugines Piibli põhjendusele. See põhjendus ajendas teda otsejoones taotlema patriarhaatide seas isegi Rooma patriarhaadist kõrgemat positsiooni. Lääne patriarhaatidele pidi see Pärsia patriarhaadi nõue tunduma ülikummalisena. Nende jaoks eksisteerisid vaid patriarhaadid Rooma riigi pinnal. Alates V sajandi keskpaigast

⁴⁴ Constantinus Suur, Rooma keiser 306–337. Tõlk.

⁴⁵ Constantius II, Rooma keiser 337–361. Tõlk.

oli neid viis, pärast seda, kui Jeruusalemm oli tähtsusetult madalaimana vastu võetud. Bagdadi patriarhi esitatud Seleukeia-Ktesiphoni esmatahtsuse põhjendus mõjub tõepoolest vägagi kunstlikuna, ent tugineb kultuurilisele, religioossele ja ajaloolisele enesemõistmisele Pärsia traditsioonides ning ei häbene isegi viitamist müütilistele Paradiisi jõgedele. “Kui see on nii, et Kristus põlvnes liha poolest Taavetist, Taavet aga on Aabrahami järeltulija, Aabraham aga põlvneb meist, ida inimestest ning on Idast pärit, siis on selge ja ilmne, et Kristus põlvneb liha poolest Idast ja ida inimestest. Sellega ilmutas ennast ning sai alguse kristluse eluallikas ida inimestest, ning meist lähtudes jagunes ta nende nelja peajõe vahel (sellega mõtleb Timotheos nelja vana – Rooma, Aleksandria, Antiookia ja Konstantinoopoli – patriarhaati ilma hilisema Jeruusalemma patriarhaadita), mis niisutavad taevariigi jumaliku ja vaimuliku joogiga kogu katoliku kiriku paradiisi. Ja nii nagu suurem tähtsus ning prioriteet omistatakse esmajoones ikka sellele allikale, mis Eedenist paradiisi niisutuseks alguse sai, ning alles seejärel ka neljale peajõe, mis temast hargnesid, neile, millest sõna otseses mõttes kogu maailm joob – nii tuleb ka meie Ida troonile, millest elu ja lunastuse allikas – arvan ma – ilmselgelt lähtus, omistada esimene ja õilsaim positsioon; neile teisele neljale aga, millest kogu maailm joob vaimulikku jooki, tuleb omistada teine ja järgnev positsioon. Sest kui Roomale omistatakse apostel Peetruse tõttu esimene ja õilsaim positsioon, kui palju enam siis – Peetruse Issanda tõttu – Seleukeia-Ktesiphonile.” Ehkki patriarh resideerus nüüd Bagdadis, kuulus talle ikkagi ka edaspidi ca 30 kilomeetri kaugusel paiknev sassaniidide pealinna patriarhitool ning seal ta pühitseti ja introniseeriti nagu kõik tema hilisemad ametijärglased. Ka uue pealinna Bagdadi patriarhina jäi ta samal ajal Seleukeia-Ktesiphoni patriarhiks. Residentsi vahetus oli vajalik vaid praktilistel kaalutlustel ning hiljem paigutati seda veel sageli ühest kohast teise ümber, näiteks Mosulisse ja Kotšannesesse või Teherani, enne kui ta tänapäeval ühelt poolt Ameerika Ühendriikides Chicagosse ning teiselt poolt taas ka Bagdadis paigutati. Taolised ümberpaigutused olid sageli seotud protsessidega moslemite enamusühiskonnas. Patriarh

Šimun XXI (1920–1975) saadeti assüurlaste tagakiusamiste tulemusena XX sajandi 30.-tel aastatel Iraagist välja ning Bagdad läks seetõttu residentsi asukohana kaotsi.⁴⁶ Teheranist pidi tema järeltulija Dinkha IV taganema Homejni revolutsiooni tõttu. Mõlemad leidsid asupaiga Ameerikas. Tõsiasia, et sellest kirikust ei saanud kunagi riigikirikut, kujundas tema eneseteadvust. “Meil endil aga ei olnud kunagi kristlikku valitsejat, vaid esmalt maagid (sellega peetakse silmas sassaniidide riigi zoroasteri religiooni) enam kui nelisada aastat, siis moslemid. Ja ei ühed ega teised pingutanud selle nimel, et midagi kristluse usutunnistusele lisada või midagi sellest välja võtta. Pigem ilmutasid nad suurt agarust meie tunnistuse täielikul väljajuurimisel, välja arvatud need õnnistatud islami valitsejad, kes usuasjades iial survet ei avaldanud. Niisiis see, mis pühad apostlid on meile pärandanud, säilis meie juures muutumatul kujul, vankumatuna algusest peale, ja ilma et seda oleks muudetud.”

Patriarh Timoteos käsitles siin – poliitiliselt osavalt – sassaniidide valitsejaid tervikuna kui tagakiusajaid, mis ajalooliselt muidugi ei ole päris korrektne, vaid võib ehk kehtida valitsejate enamiku kohta. Seevastu moslemite poolel eristab ta tagakiusavaid ja tolerantseid valitsejaid.

Kristlaste jumalaõpetusele avaldati sel ajal nii suurt survet nagu ei kunagi enne. Islami mõtlemise mõju avaldus kõikjal ning tekitas usklikes segadust. Nii lükkas üks grupp Ida kiriku traditsioonilise jumalaõpetuse tagasi, eelistades üht monoteismi varianti, mis moslemites pidi vähem vastumeelsust tekitama; see grupp keeldus liturgias pärast psalmipalveid laulmast Kolmainu kiitust. “Meil ei ole seal vaja Isa ja Poja ja Püha Vaimu nime välja öelda. Piisab, kui nimetame ainult üht ja ainust Jumalat, kuna meil puudub teadmine hüpostaasidest ja omadustest, see tähendab sigitamisest, sigitatud olemisest ja lähtumisest. Me tunnistame vaid ainsat Jumalat, kes

⁴⁶ Rudolf Strothmann, “Heutiges Orientchristentum und Schicksal der Assyrer”, *Zeitschrift für Kirchengeschichte (ZKG)* 55 (3. Folge 6) (Stuttgart: Kohlhammer, 1936).

on hoomamatu ning kelle kohta ei saa kasutada sigitamise ja sigitatud olemise mõisteid.”⁴⁷

Kreeka filosoofiat hästi tundev patriarh astus vastu neile islami mõjust tulenevatele diskussioonidele ja oli aktiivne ka otseses religioonidevahelises dialoogis moslemitega. Kaliifide al-Mahdi ja Harun ar-Rašidi isikliku sõbrana pidas ta nendega ikka ja jälle pikemaid vestlusi, aga ka õpetatud mutatsiliit⁴⁸ kuulub tema vestluspartnerite hulka.

Ühes kaliif Harun ar-Rašidiga peetud vestluse protokollis, mille lõpp on siiski mõistetav vaid kristliku interpretatsioonina, seisab episood, millega saan vaid tekitada huvi järgmise loengu vastu, mis intensiivsemalt sellele küsimusele on pühendatud.

“Ühel päeval, istungi lõpupoole, ütles kaliif talle: “Kristlaste isa, vasta minu küsimusele, mida tahan sinult küsida, lühikeste sõnadega: Missugune religioon on Jumala ees õige?” Siis ütles ta talle lühidalt: “Selline, mille seadused ja käsud vastavad Jumala toimimisele oma loodute suhtes.” Siis jättis kaliif ta rahule. Kui Timoteos oli aga istungilt lahkunud, sõnas Harun ar-Rašid: “Kui kaval ta on! Oleks ta öelnud “kristlus”, oleksin ma teda karistanud – ja oleks ta öelnud “islam”, siis oleksin ma temalt nõudnud islami-usku üle tulla. Aga ta andis ammendava vastuse, millele ei saa midagi vastu väita; ta hoidis oma religiooni oma südames varjul, vastavalt sellele, mis seisab neil evangeeliumis kirjas: “Armastage oma vaenlasi ja õnnistage neid, kes teid neavad, ja tehke head neile, kes teile kurja teevad ja järgige oma Isa eeskujut, kes oma vihma saadab headele ja halbadele ning oma päikesel laseb tõusta nii vagade kui patuste üle.”⁴⁹ ”””⁵⁰

⁴⁷ Tsitaat 3. traktaadist, peatükk 3, lehekülj 215 anonüümsest liturgiaselgitusest IX sajandist esitatakse siin tõlke põhjal: Idris Emlek, *Mysterienfeier der Ostsyrischen Kirche im 9. Jahrhundert* (Münster: Lit, 2004), 38.

⁴⁸ Mutatsiliidid – nn eristujad, ratsionaalset suunda esindav usuliikumine Islamis. Tõlk.

⁴⁹ Vrdl Mt 5:44. Tõlk.

⁵⁰ Henricus Gismondi, *Maris Amri et Slibae de patriarchis Nestorianorum commentaria*, II. (Rom: Amri et Slibae, 1896 (textus), Rom, 1897 (versio latina)), 65 (38).

7. LÕPETUSEKS

Kui XIII sajandil mongolid vallutasid Bagdadi ning hävitasid abbasiidide riigi, siis olid Ida kiriku liikmed veelkord poliitilise murrangu võitjate poolel. Sümbolsest sisenes kiriku patriarh kaliifi paleesse, mille mongolite valitseja oli talle residentsiks jätnud. 1281–1317 oli patriarhiks isegi üks mongol, kes enne oma reisi algust Läände oli olnud munk Pekingi lähedal. XIV sajandi keskpaiku algas selle kiriku allakäik pärast seda, kui juba XIII sajandi lõpul mongolid ei võtnud – nagu loodetud – vastu ristiusku, vaid – nagu kardetud – islamiusu. Täna on selle kiriku keskmeks Iraak. Seal on nad praegu Lääne vaenamise olukorras taas kord patuoinaks. Pommirünnakud nende kirikutele ja koolidele peavad tekitama mulje, et kristlus ja islam sõdivad siin teineteise vastu. Assüüria kristlaste positsioon Iraagis ning nende seisund Iraagi ühiskonnas religioosse grupina, kes asus siin juba ammu enne islami valitsust, raskeneb seeläbi veelgi. Nad nii-öelda asustatakse maalt välja nagu kunagi assüüriavastaste pogromide ajal möödunud sajandi 30. aastail, mil assüürlasi juba kord julmalt taga kiusati ja nende patriarh, kes abi otsides oli Rahvaste Liidu ja Lääne saatkondade poole pöördunud, saadeti otsejoones maalt välja – Iraagi märgiks ülejäänud maailmale. Ja sellele sündmusele oli juba eelnenud assüüria rahva laiaulatuslik hävitamine Esimeses maailmasõjas nende viimaste valitsejate poolt, kes kandsid kaliifi tiitlit.